

УДК 94 (477)

Ф. І. Кокшко

СКЛАДНІСТЬ У ВИСВІТЛЕННІ ПІДХОДІВ ЩОДО ПРИЧИН ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Десятки років Україна була однією із складових частин Радянського Союзу. В історії Української Радянської Соціалістичної Республіки, цієї квазідержави, були світлі і темні сторінки. Один із самих складних періодів життя УРСР – Друга світова війна та окупація.

Майже в усіх європейських підручниках історії 1939 р. позначений як «початок другої світової війни». Це твердження тільки доводить, наскільки зосереджені на собі європейці. Адже війна у світі тривала вже вісім років. 1931 р. японці вдерлись до Маньчжурії, а з 1937 р. воювали в Центральному Китаї. З липня 1938 р. вони втягнулись у прикордонні сутички з радянською Червоною армією, і те, що сталося 1 вересня 1939 р., – лише додача Європи до вже наявних театрів воєнних дій. Таким чином, регіональна війна перетворювалася на глобальну.

Вже в 30-і роки безпека стала неподільною. Майже кожний локальний конфлікт і тоді був складовою частиною світового протиборства сил війни і миру, реакції та прогресу, але досвід ще тільки набувався. Політики наче тішилися у пошуку власної користі й невигоді інших, часто-густо котуючи останню вище обопільної користі [1, с. 351].

Міжнародні конфлікти значно посилювали загальне переозброєння. То була ознака, що європейські уряди готуються до затяжної війни, коли промислова могутність матиме не меншу вагу, ніж навчені солдати. Тоталітарні держави постраждали від кризи набагато менше, ніж західні демократії. Їхні військові витрати були вдвічі вищі за сумарні витрати всіх західних держав. Їхні відносні військові потенціали, обраховані на основі спроможності перетворювати промислову могутність на військову силу за допомогою таких показників, як рівень машинобудування, були майже однакові і дорівнювали кожен поодиноці загальному потенціалові Британії та Франції.

Щоб розібратися в усіх аспектах, які призвели до пожежі Другої світової війни, слід мати на увазі наступні важливі моменти. Можна висувати різні версії щодо того, коли, в якому місці і за яких обставин почалася б Друга світова війна, але безсумнівним є те, що вона була неминуча. Її було не уникнути і це аксіома. Для кращого розуміння цього треба дивитись на Першу і Другу світові не як на дві різні війни, а як на Перший і Другий етапи Однієї війни.

Сталін і Гітлер мали воєнні машини, які набагато перевершували будь-який інший воєнний потенціал в Європі, і усі погляди були або мали бути спрямовані на СРСР та Німеччину і на нещасні країни, затиснуті поміж ними. Сталінські наміри визначалися наступними

чинниками: найуразливіші роки першої п'ятирічки і колективізації минули, великий терор наближався до кінця, а переозброєну Червону армію вже можна було вважати за одне з наймогутніших військових формувань у Європі. Отже, вождь міг упевнено братися до спроб активізувати зовнішню політику, але будучи обережним і потайним чоловіком, що завжди обраховував усе наперед, навряд чи вдався б до великих авантур у Європі ще до того, як будуть підготовані нові офіцерські кадри та скінчиться конфлікт з Японією. Його очевидним наміром було втягнути Німеччину у війну з західними державами, щоб СРСР тим часом нагромаджував сили.

Таємним протоколом від 23 серпня 1939 р. Гітлер і Сталін поділили Східну Європу на сфери впливу. Їхній так званий «пакт про ненапад» був досконалим планом нападу. Певне, вони обоє гадали, що проблеми Європи треба вирішити до того, як сполошаться, відчувши небезпеку, США, чиї тодішні військові витрати були менші, ніж у Великої Британії. Отже, треба хапатися за нагоду, навряд чи вона трапиться вдруге. Диктатори швидко усвідомили масштаб можливостей, що відкривалися перед ними. З огляду на нерішучість Заходу, Польща була єдиною поважною перешкодою перспективі поділу Східної Європи між ними. З отаким ласим шматком перед очима ні Гітлер, ні Сталін не дуже переймалися думкою про пізнішу перспективу боротьби Радянського Союзу і Німеччини за трофеї.

Обидві сторони зневажливо поставились до західних держав, не дбали вони й про те, якою буде реакція Заходу згодом. Пакт Молотова-Рібентропа був дозволом Гітлеру починати війну. Але цей пакт був ще й дозволом Сталіну починати війну. На бенкеті в ніч з 23 на 24 серпня 1939 р. задоволений досягнутим Сталін проголосив тост за здоров'я фюрера [2, с. 167]. Тільки-но висохло чорнило, кожному, хто підписався, було вільно нападати на своїх сусідів, не маючи перешкод з боку свого партнера. Саме це обидва вони й учинили.

Напад на Польщу 1 вересня 1939 р. аж ніяк не відзначив початок війни в Європі. Йому передували німецький напад на Литву і захоплення Мемеля в березні 1939 р. та агресія італійської армії проти Албанії у квітні. Але саме цей напад перетворив низку по суті локальних війн на арену всесвітнього конфлікту.

Участь Червоної армії в нападі на Польщу деякий час зоставалась невизначеною. Вирішальна радянська перемога на річці Халхін-гол стала, на думку англійського історика Нормана Дейвіса, передумовою активної радянської політики в Європі. Мабуть, не випадково Сталін зволікав із нападом радянських військ на Польщу, аж поки 15 вересня в Монголії не було підписано перемир'я і дивізії Жукова могли повернутися з-за Уралу, зазначає Дейвіс [3, с. 1028, 1029]. Звичайно ж, не це було причиною переходу армії через Збруч, і не могли бойові частини з монгольських степів дістатися західного кордону за два дні.

Інтереси українців Сталіна ніколи не турбували, його цікавило лише розширення кордонів радянської імперії на всі боки. При цьому він страшенно лякався прояву будь-якої української державності і, коли на початку вересня 1939 р. Москва несподівано для Берліну почала зволікати зі своїм вступом у війну проти Польщі, для того щоб усьому світові виставити Гітлера як єдиного агресора, то фюрер через Рібентропа почав давити на Кремль, вимагаючи негайного початку Червоною армією бойових дій. Одною з дієвих форм шантажу Гітлера була його заява про те, що якщо СРСР найближчим часом не розпочне бойові дії, то у східних областях Польщі може утворитися якась українська держава. Після цього Радянський Союз негайно увів свої війська у Польщу [4].

Навіть через 21 рік у пострадянській державі правду важливо не тільки відкривати й пам'ятати, але й доносити до суспільства. Просту правду, яка за словами Йосипа Бродського, навіть у наші дні «потребує чималих підтверджень та доказів» [5]. Безсилля західних держав, безперечно, заохочувало Гітлера і Сталіна. Те, що французькі політики називали дивною війною, було дивним тільки для тих, хто не був безпосередньо втягнений у неї. Після падіння Польщі Німеччиною і Радянським Союзом завойовано 13 європейських країн.

Німецька політика на Заході була незрівнянно м'якша від політики на Сході. В радянській зоні окупації Польщі сталінський терор був спрямований не тільки проти колишніх польських державних службовців – аж до сільських учителів та лісників, а й проти всіх громадських організацій білорусів, українців та євреїв. Народи, начебто «визволені з-під польського ярма», зазнавали такого самого жорстокого терору, як і поляки.

Згідно Ялтинської угоди 1945 р. громадянство воюючих держав визначалося за станом на 01.09.1939 р. Таким чином виходило, що жителі Західних областей УРСР, Західної Білорусії, Литви, Латвії, Естонії, а також Чернівецької та Закарпатської областей, включених до складу СРСР у 1940 і 1945 роках, не вважалися громадянами СРСР, так само як і білоемігранти. При запровадженні на представників еміграції та жителів західних регіонів кримінальних справ за зраду і колабораціонізм, їм спочатку надавалося громадянство СРСР [6, с. 5].

Радянська пропаганда виправдовувала пакт Молотова-Рібентропа на підставах, мовляв він дав СРСР час побудувати оборону. З огляду на те, що сталося через два роки, аргумент видається слушним, проте таке пояснення може правити за класичний приклад зворотного читання історії. У 1939 р. справді була можливість, що Гітлер, перемігши Захід, нападе на СРСР, проти це був лише один з можливих варіантів, і не конче найімовірніший чи найбезпосередніший. Існували й інші сценарії. Але обставини якраз свідчать про те, що Сталін уклав пакт із нацистами не для того, щоб виграти час для оборони, а щоб переграти Гітлера в грі обрахованої агресії [3, с. 1031]. Про це вже чимало написано і ця

концепція чим далі тим більше стає домінуючою в українській історіографії.

Протиріччя між вождями двох тоталітарних держав проступили на поверхню в листопаді 1940 р., коли Молотов прибув до Берліну, де поведився зумисне брутально, висловивши цілу низку нетактовних вимог. Німецько-радянське партнерство після цього, як стали підозрювати обидві сторони, було приречене, хоча зовнішньо все залишалось як і раніше. Проте Гітлер 18 грудня видав інструкцію про підготовку операції «Барбароса».

Що відбувалося далі, добре відомо, і хоча багато польських селян і розвідки більшості країн світу на початку червня 1941 р. знали, що Гітлер готує напад на Радянський Союз, єдиною людиною, яка, здається нічого не знала, був Сталін, що звелів за всяку ціну уникати прикордонних провокацій. Коли апологети збанкрутілої комуністичної ідеології починають стверджувати, що бракує документів, які б доводили наміри Сталіна напасти на Німеччину першим, то відповідь може бути лише одна – якщо у людини є здоровий глузд, довідку про це в лікарні брати не треба.

Отже, або Сталін не міг збагнути глибини гітлерової зради, або він намагався виграти час, щоб підготувати оборону. Проте обидві відповіді видаються невірогідними. Не треба бути експертом, щоб усвідомити: німецька воєнна машина не мала куди подітись, як тільки рушити на Схід. Про Сталіна, майстра таємничості, можна тільки висловлювати здогади, але, як невдовзі з'ясують німці, поради часу не гаяли. Позиції Червоної армії свідчили про готовність до швидкого і неминучого нападу, на вразливих прикордонних територіях зосередились значні військові сили, прикордонні загорожі були розібрані, а дороги й мости полегджені, аби полегшити інтенсивний транспортний рух.

Все начебто вказує на те, що Сталін прикидався глухим, аби приховати свої приготування до несподіваного нападу на рейх. Якщо це дійсно так, то Сталіна просто випередили і, розуміючи, що «краще за правду не збрешеш», намагаючись перехитрити навіженого фіурера, недовчений семінарист обдурив себе сам. Жахливу ціну такої недбалості не можуть поррахувати до сьогоднішнього дня.

У СРСР із Другої світової війни виокремили Велику Вітчизняну. У принципі, кожна держава може виділити «свою» війну; для поляків, прибалтів, українців Західної України війна почалася у 1939, для норвежців – у 1940, для американців їхня вітчизняна – наприкінці 1941 р. До 22 червня 1941 р. Друга світова вже два роки тривала в Європі, і СРСР устиг «відзначитися» в ній: поділ Польщі, придбання Бессарабії та Буковини, окупація (за офіційною версією «звільнення») країн Балтії, агресія проти Фінляндії.

Велика Вітчизняна війна тривала і за межами СРСР, на землях, що є вітчизною народів Центральної та Південної Європи. Оскільки у війні –

дві воюючі сторони, то Гітлер може вважатися учасником Великої Вітчизняної війни [7].

Період кінця 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст. є настільки багатограним, що розібратися в усіх нюансах дуже непросто, а болісна реакція деяких високих російських урядовців на критику сталінської зовнішньої політики зазначеного часу, говорить, що історія минулого століття ще не упорядкувалася. Але ж боріння за істину і є головним двигуном історії.

Список використаної літератури

1. 1939 год. Уроки истории / В. К. Волков, Р. М. Илюхина, А. А. Кошкин и др. – М. : Мысль, 1990. – 509 с. 2. **Самсонов А. Н.** Знать и помнить: Диалог историка с читателем. – М. : Политиздат, 1988. – 368 с. 3. **Дейвіс Норман.** Європа: Історія / Норман Дейвіс; [пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко]. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 1463 с. 4. **Факты.** – 2009. – 1 вересня. 5. **Факты.** – 2004. – 3 березня. 6. **Махно В. П.** Полный перечень объединений и соединений 3-го Рейха из граждан СССР и эмигрантов, а также из жителей Прибалтики, Западной Белоруссии и Украины. Справочник / В. П. Махно. – Севастополь: изд-во «Вебер», 2009. – 167 с. 7. **Україна молода.** – 2010. – 28 квітня.

Кокошко Ф. І. Складність у висвітленні підходів щодо причин Другої світової війни

Непрості і суперечливі моменти розглядаються автором. Події, що відбувалися в кінці 30-х – початку 40-х рр. ХХ ст. в Європі і світі, неоднозначно трактуються сучасними політиками тих країн, що брали участь у Другій світовій війні. Тепер важко збагнути те, з яким цинізмом і легкістю порушувалися міжнародні угоди та домовленості у міжвоєнний час. Все це мало тяжкі наслідки для багатьох народів, в тому числі й українського. Здійснено спробу висвітлити деякі із аспектів переломного періоду в історії людства.

Ключові слова: безпека, конфлікти, воєнний потенціал, диктатори, таємність, окупація, протиріччя.

Кокошко Ф. И. Сложность в рассмотрении подходов относительно причин Второй мировой войны

Непростые и противоречивые моменты рассматриваются автором. События, которые происходили в конце 30-х – начале 40-х гг. ХХ ст. в Европе и мире, неоднозначно тракуются современными политиками тех стран, которые участвовали во Второй мировой войне. Сейчас тяжело осознать то, с каким цинизмом и легкостью нарушались международные договора и соглашения в межвоенное время. Все это имело тяжелые последствия для многих народов, в том числе и украинского. Сделана

попытка рассмотреть некоторые из аспектов переломного периода в истории человечества.

Ключевые слова: безопасность, конфликты, военный потенциал, диктаторы, секретность, оккупация, противоречия.

Kokoshko F. I. The Complexity in the Consideration of the Approaches Concerning the Causes of the Second World War

Difficult and controversial aspects are considered by the author. The events, which occurred in the late 1930's and early 1940's. in Europe and the world, are ambiguously interpreted by modern politicians of those countries, which participated in the Second world war. Now it is hard to realize how international treaties and agreements were broke during the interwar period with much cynicism and facility. All this had serious consequences for many Nations, including the Ukrainian one. The attempt is made to consider some of the aspects of the crucial period in the history of mankind.

Keywords: security, conflicts, military potential, the dictators, the secrecy, the occupation, the contradictions.

Стаття надійшла до редакції 16.11.2012 р.

Прийнято до друку 29.11.2012 р.

Рецензент – д. іст. н., проф. Черних Г. Г.